

KÖNAT, LÖNAT OCH OAVLÖNAT

Arbetets villkor och genusforskningens framtid

Frågan om kön och arbete har gått som en röd tråd genom feministisk teoribildning och emancipation. Rätten till arbete har vid sidan av demokratiska rättigheter setts som en grundläggande förutsättning för kvinnors frigörelse från, och beroende av, män. Relationen mellan produktion och reproduktion och mellan avlönat och oavlönat arbete är lika angeläget idag som under första vågens feminism. Samtidigt som dessa frågor alltså är aktuella har genusforskningen utvecklats och breddats till att omfatta en rad olika områden och discipliner, vilket har inneburit att arbete inte längre har samma framträdande position som tidigare. En intressant iakttagelse i sammanhanget är att det vid den nationella genusforskarkonferensen g16 i Linköping i november 2016 endast fanns två paneler som explicit berörde kön/genus och arbete. En av dem handlade specifikt om arbetslivsperspektivens undanskymda roll inom genusforskningen. Det känns därför extra stimulerande att få presentera detta nummer med fokus på arbete. Dessutom har arbetslivsforskningen efter en period

av forskningspolitisk nedprioritering fått förnyad uppmärksamhet i samband med regeringens senaste forskningsproposition *Kunskap i samverkan: för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft* (proposition 2016/17:50). I mars publicerades en SOU-rapport rörande ett *Nationellt centrum för kunskap om och utvärdering av arbetsmiljö* (2017:28), vilket ytterligare bidrar till numrets angelägenhet.

Ser vi till arbetslivsforskningen är det förhållandevis vanligt att forskningen på området präglas av en slags genusmedvetenhet. Det är dock inte lika vanligt med en genusvetenskaplig teoretisk förankring. Givetvis finns det forskare som kombinerar ett arbetslivsperspektiv med ett genusperspektiv på ett elegant sätt, varav några medverkar i detta nummer. En grundläggande och gemensam problematik inom arbetslivsforskningen och inom delar av den feministiska forskningen/genusforskningen berör individers och grupperns förmåga och kraft att arbeta och hur denna kraft och förmåga tar sig uttryck och villkoras i olika kontexter. Var, när, hur och för

vem använder individer/grupper sin kraft, sin energi, sina kapaciteter och förmågor? Vad villkorar de manifesterade formerna för arbete och vilka är de sammantagna konsekvenserna för individ, grupp och samhälle? Artiklarna i numret knyter an till dessa frågor genom diskussioner och analyser av områden så som jämställdhet, relationen mellan arbete och familj, omförhandlingar av traditionella mansroller, könssegregeringsmönster i arbetsorganisationer, samt kvinnors och mäns arbetsvillkor, välbefinnande och hälsa.

I den första artikeln ”Begreppet arbete: en betraktelse över dess könade karaktär”, skriven av Birgitta Jordansson och Linda Lane, är syftet att inspirera till en debatt om hur relationen mellan lönearbete och oavlönat hemarbete sett ut historiskt. Författarna är särskilt intresserade av att uppmuntra till en diskussion om vilka konsekvenser den, enligt dem, ensidiga betoningen på lönearbetet får för möjligheterna att uppnå ett jämställt samhälle. Jordansson och Lane visar i sin artikel hur lönearbetet historiskt har övertrumpat det oavlönade arbetet i hemmet. Författarna tar oss med på en historisk exposé och gör ett antal nedslag i olika tidsepoker med fokus på genusordningen, könsarbetsdelningen samt på spänningen mellan lönearbetet och oavlönat arbete i hemmet. Jordansson och Lane visar hur försöken att nå jämställdhet har handlat om att främja såväl kvinnors som mäns förutsättningar till lönearbete, men att samtidigt säkra reproduktionen. Eftersom jämställdhetspolitiken tenderar att likställa arbete med lönearbetet, menar författarna att alternativen för jämställd-

het blir kringskurna. Inte heller de försök som gjorts för att uppvärdera det oavlönade hemarbetet, bland annat genom att formulera ett arbetsbegrepp som omfattar både lönearbete och oavlönat arbete, har enligt författarna lyckats spränga lönearbetets hegemoni.

Könsarbetsdelningens könsseparerande krafter och konsekvenser har format och formar alltjämt samhället på ett sådant sätt att ojämlikhet reproduceras. Visserligen sker förändringar, men dessa går olika fort och dessutom i olika riktningar. Ibland sker förändringar där man kanske minst anar det. Numrets andra artikel handlar om en sådan förändring och om hur kön omförhandlas på arbetsplatsen. I Lisa Ringbloms och Lena Abrahamssons artikel, ”Omförhandling i gruvan? Om kön, arbete och förändring i den mansdominerade gruvnäringen”, får vi bokstavligen följa med ned i underjorden och bevittna den förhandling mellan könen som pågår där. Författarnas syfte med artikeln är att synliggöra pågående och aktiva förhandlingar av stabilitet och förändring när det gäller kön och arbete på mansdominerade arbetsplatser. Deras studieobjekt är kvinnor och män som arbetar i gruvdriften under jord. Gruvan som arbetsplats har på senare år kommit att genomgå tämligen stora förändringar, delvis beroende på ny teknik, som påverkat formerna för och innehållet i arbetet – inte minst ur ett arbetsmiljöperspektiv. Gruvarbetet är exempelvis inte lika fysiskt krävande som det en gång var. Detta, tillsammans med företagets strävan att attrahera fler kvinnor och verka för en modernare och mer jäm-

ställd organisation, lyfts fram i artikeln som en av förklaringarna bakom att fler kvinnor än någonsin arbetar i gruvdriften. Gamla könsbundna ideal och praktiker utmanas, men på samma gång finns krafter som verkar för en stabilitet i relationen mellan – i första hand – arbetarklassmän, maskuliniteter och yrkesidentitet. I Ringbloms och Abrahamssons material är det arbetarklasskvinnorna som mer eller mindre medvetet och villigt är förändringsagenterna, medan arbetarklassmännen snarare värnar om stabilitet. Detta tar sig uttryck i att de gör motstånd mot inte bara ett ökat antal kvinnor, utan även mot den nya tekniken och de nya arbetssätten i sig.

Om Ringbloms och Abrahamssons artikel handlat om gruvdrift, teknik och konstruktionen av kön i en traditionellt mansdominerad miljö, tar oss nästa artikel med upp på scen och in i ett arbete där känslor utgör en central del av arbetet. I Anna Lundbergs artikel ”Jobbiga känslor på jobbet. Feministisk aktionsforskning, känslorarbete och metodutveckling” får vi följa ett aktionsforskningsprojekt där intersektionalitet, känslorarbete och frågor om betydelse, mening och makt vävs samman och analyseras genom barnteater. Ett forskningsprojekt som i mångt och mycket bygger på kollektiva processer, det vill säga interaktion mellan skådespelare och ung publik, där Lundberg själv, som genusforskare, aktivt deltar. Med utgångspunkt i Hochschilds begrepp känslorarbete (emotional labour) får vi i artikeln läsa om vad som händer med begreppet när det färdas mellan teori och yrkespraxis. Vi får följa en intensiv arbetsprocess som ledde fram till

ett praktiskt och kreativt arbete. Vidare får vi ta del av en forskningsprocess som mynnade ut i en metod för skådespelare att hantera stress och svåra känslor på jobbet. I en tid där sjukskrivningar relaterade till stress ökar och där tidigare forskning visar på att det länge talats tyst om arbetsmiljöfrågor och stress i professionell konstnärlig verksamhet, är Lundbergs artikel om skådespelaryrket, som just är ett kontaktyrke där känslouttryck i möten med människor utgör själva grunden till yrkesutövningen, ett viktigt bidrag.

Forskning om emotionellt arbete har i hög grad, och till stor del beroende på Hochschilds banbrytande verk, kommit att handla om kvinnor i interaktiva serviceyrken. Dessa yrken har idag, tillsammans med interaktiva yrken inom vård, skola och omsorg, kommit att benämnas kontaktyrken. När det gäller just kvinnodominerade kontaktyrken är anställda inom dessa överrepresenterade när det gäller ohälsa. Detta beror inte enbart på en känslomässig dränerande arbetssituation. Det handlar också om att dessa yrken ofta återfinns långt ner i den yrkesmässiga statusordningen och att den låga statusen i sin tur sammanfaller med dåliga arbetsvillkor. I den fjärde artikeln fokuseras ett antal kvinnor som återfinns i kontaktyrkena, inom vård och omsorg samt inom service. Här är det inte den emotionella dimensionen som fokuseras utan i första hand anställningsvillkoren.

Anna Malmquist, Martina O’Hanlon och Anna Pralica tar utgångspunkt i det empiriska mönster som pekar på att ensamstående mödrar uppvisar en betydligt högre grad av ohälsa än sammanboende

mödrar eller kvinnor utan barn. I artikeln "Ensamstående mamma och timanställd: en tolkande fenomenologisk analys av sju kvinnors berättelser" visar författarna hur kraven på en flexibel arbetskraft på arbetsmarknaden, i form av timanställningar, villkorar kvinnornas livssituation i allt väsentligt. Författarna menar att forskningen på området tenderar att lite för ensidigt fokusera medelklassens tvåförsörjande kärnfamiljer. För att vidga detta perspektiv djupintervjuas sju tidsbegränsat anställda mödrar med hemmavarande barn under 14 år. I artikeln visar författarna hur kvinnorna lever under en hög och konstant grad av bristande trygghet och förutsägbarhet. Arbetsgivarnas krav på kvinnornas flexibilitet och tillgänglighet gör det svårt att kombinera arbete med familjeliv. Den osäkerhet och oförsägarhet som kvinnorna vittnar om är både kortsiktig och långsiktig. Det handlar både om att hantera den nuvarande situationen och försöka behålla det arbete de har, samtidigt som de tvingas leta nya arbeten för att säkra framtida inkomst. Förutom strävan att leva upp till arbetsgivarens behov och krav försöker kvinnorna även att leva upp till normen om den aktiva och närvarande föräldern. De försöker således upprätthålla en vardagspraktik vars villkor illa svarar upp mot de behov deras specifika familjeform har. Samhällets stödfunktioner ger nämligen inget eller litet stöd för denna grupp. Författarna visar hur de tidsbegränsade anställningarna, det ensamstående föräldraskapet och bristande samhälleliga stödfunktioner ökar risken för ohälsa.

Det är inte enbart ensamstående mam-

mor med dåliga arbetsvillkor som har en krävande arbets- och livssituation. Forskning har under lång tid visat att kvinnors arbetsvillkor överlag tenderar att vara sämre än mäns. Detta, tillsammans med dubbelarbetet, har allt sedan 1980-talet bidragit till att kvinnor i Sverige haft högre sjukskrivning än män. Denna utveckling visar inte några tecken på att avstanna, utan snarare tvärtom. Kvinnors sjukskrivning och ohälsa, inom kvinnodominerade sektorer och yrken, är idag ett uppmärksammat problem och bland annat har särskilda satsningar gjorts forskningspolitiskt.

Detta leder oss in på temanumrets sista artikel, "Mer jämställt mindre sjukskrivning. En epidemiologisk studie om jämställdhet och sjukskrivning på arbetsplatser", där Lisa Harrysson och Sofie Elwér ställer sig frågan om mer jämställda arbetsplatser leder till färre sjukskrivningar. Med en kvantitativ ansats och med ett material från ett större forskningsprojekt om arbete och hälsa, visar författarna vikten av att använda en flerdimensionell syn på jämställdhet för att förstå dess samverkan med sjukskrivning. Huvudresultatet i artikeln är att ju högre nivåer av jämställdhet som finns på arbetsplatser ju färre blir sjukskrivningarna, både för kvinnor och för män. Studien visar även flera andra resultat som har tydlig koppling till den könssegregerade arbetsmarknaden och att arbetsplatserns könsmaktsregimer i högre utsträckning påverkar kvinnors än mäns möjligheter till ett hälsosamt förvärvsarbete. Detta hänger samman med samhällets könsmaktsordning som i stor utsträckning premierar mäns arbete framför kvinnors arbete.

Sammantaget visar denna artikel oss att bristande jämställdhet på arbetsplatser har stor betydelse för den sneda fördelningen av sjukskrivningar som finns mellan kvinnor och män.

Könssegregering och brist på jämställdhet mellan könen leder, som Harrysson och Elwér visar, till ökad ohälsa och sjukskrivningar hos framför allt kvinnor. I numrets frispel, ”Hade jag inte börjat skriva så skulle han och jag och kärleken ha levat lyckliga till vår död’. Om konflikten mellan konstnärskap och en heteronormativ kärleksdikotomi”, av Sofia Lindström och Matilda Torstensson Wulf belyses en liknande problematik: det vill säga kvinnors välbefinnande eller frånvaro av detsamma relaterat till graden av jämställdhet mellan könen. Författarna tar oss med in i den heteronormativa parrelationen där de ställer frågan: Vilka villkor möjliggör en konstnärlig karriär? De är särskilt intresserade av villkor knutna till förekomsten och betydelsen av en partner och familj, det vill säga könsarbetsdelningen i hemmet. Genom en genuskritisk läsning av paret Märta och Henrik Tikkanens dialogiska texter diskuteras och problematiseras konflikten mellan konstnärskapet och familjelivet/parrelationen. I likhet med Ringblom och Abrahamssons kapitel handlar det här om förhandlingar och omförhandlingar, men i en helt annan kontext och i form av en litterär kamp. I sitt frispel visar författarna, med stöd av Jónasdóttirs kärlekskraftsteori hur Märta genom sin omsorg för barnen och honom möjliggör Henriks konstnärliga värv. För Märtas del är hennes roller som partner i en heterosexuell parrelation och

som konstnär i det närmaste omöjliga att förena – så länge hennes Henrik är i livet.

Att fånga bredden inom området genus och arbete låter sig inte göras i ett nummer. Icke desto mindre, vi har gjort ett försök. Vår förhoppning är att de områden och de angelägenheter som artiklarna belyser visar att möten mellan genusforskning och arbetslivsforskning genererar viktiga vetenskapliga och politiska utmaningar och insikter. Det handlar om individers livsvillkor, om aktörskap, identiteter och handlingsutrymme knutet till olika former av arbete. Det handlar om hur olika strukturerande principer såsom kön och klass genom individers handlande länkas samman till en oregelbunden, men likafullt maktimpregnerad, väv av relationer. Denna väv utgör stommen i det samhälle och arbetsliv vi för närvarande har idag och vars empiriska uttryck i det efterföljande kommer att presenteras och analyseras. Vi hoppas att artiklarna inspirerar till en fördjupad teoretisering av arbete inom genusforskningen. Vi hoppas även att de visar att analyser och problematiseringar av kön och klass alltjämt är relevanta. Arbete igår och idag formar och formas av kön och klass. Hur vill vi att det ska se ut i morgon? Vi är faktiskt moraliskt ansvariga för det som ännu inte hänt. Det förpliktigar.

*Ann Bergman, professor arbetsvetenskap
och Line Holth, fil. dr arbetsvetenskap,
gästredaktörer*